

Järnindustri

Värnamo har en lång tradition av järnindustriell verksamhet. Redan från medeltiden fanns en lågteknisk tradition av järnframställning i blästerugnar. Mellan 1600-talet och 1900-talet bilades tre framgångsrika järnbruk, i Ohs, Hörle och Åminne. Dessutom etablerades även flera hamrar, smedjor och småindustriell verksamhet som lade grunden till verkstadsindustrin.

Blästerbruk

Blästerbruk var en äldre teknisk process för att utvinna järn från sjömalm och myrmalm. Det finns indikationer på att tekniken varit känd i Sverige sedan 500-talet. I fornminnesregistret finns 33 st. platser registrerade där blästerugnar har påträffats i kommunen. Flera av verksamheterna är troligen från medeltiden.

Blästerugnar är platser för lågteknisk järnframställning. Processen innebar en reduktion av rödjord, sjö- eller myrmalm till järn. Metoden är känd från förhistorisk tid. Malmen upphettades under blästring, dvs. inblåsning av luft genom en blåsbälg. Det fanns olika former, äldre nedgrävda, och lerinfodrade gropugnar och senare kallmurade ugnar. Utbredningen är knuten till en naturlig tillgång på malm och fynden kan i vissa områden lokaliseras från den yngre järnåldern och äldre medeltiden. I blästerugnen framställdes järn av järnoxid ur rödjord, myr- eller sjömalm. Det är relativt vanligt att även kolningsgropar påträffas i närheten av blästerugnar. Rostning av malmen och kolning att frigöra ämnet från föroreningar ingick i processen att framställa smidesjärn. Den järnhaltiga malmens tyngd innebar att det var vanligt att förlägga rostningsplatsen, blästerugnen och kolningen nära järnråvaran, ofta i närheten av myrkanter och sjöstränder.

I Värnamo kommun har ett 30-tal platser för lågteknisk järnframställning upptäckts, spåren efter blästerugnar, kolningsgropar och slagg. Fyndplatserna är utspridda geografiskt över kommunen, men de flesta återfinns nära sjöar, vattendrag och myrar. Koncentrationen runt sjön Rusken är tydlig, här finns även flera ortnamn som kan kopplas till järnframställning, ex. "järnudden" och "järnboda". Cistersienserorden som munkarna i Nydala tillhörde, tillskrivs många innovationer, nya grödor, ny odlingsteknik, brunnar och utnyttjande kvarnar och järnframställning. Det finns traditioner om att det var munkarna som introducerade konsten att framställa järn på den mark som tillhörde klostret. Men det finns även flera fyndplatser i den sydvästra delen av kommunen, vilket troligen kan härledas till sjön fornboldens tidigare utsträckning, där marken delvis övergått till myrmarker och mindre vattensamlingar.

Gruvhål

Ett gruvhål finns registrerat i fornminnesregistret. Platsen ligger i vid Klintaberget i Herrestad och Kärda socken.

Järnbruk

I Värnamo kommun har det funnits fem platser för framställning av järn.

Ohs bruk, grundat på 1600-talet.

Hörle bruk, grundat på 1700-talet.

Karlfors, grundat på 1700-talet. Verksamheten ingick i Hörle bruk.

Gamla Åminne bruk, grundat på 1800-talet.

Nya Åminne bruk, grundat på 1900-talet. Järnbruket ersatte Gamla Åminne bruk.

Ett järnbruk bestod ofta av flera enheter, dels industrin med en produktionsanläggning, hytta och hammare och dels av arbetarbostäder, bostaden där ägaren (brukspatronen eller direktören) bodde samt jordbruksområden som delvis försörjde människorna som arbetade på bruket.

Järnbruken planerades och placerades strategiskt. Det fanns många fördelar att förlägga verksamheten på en optimal plats nära produktion och transport. Verksamheten lokaliserades därför till vattendrag där det fanns tillgång på vattenkraft för att driva industrierna. Ohs bruk, Hörle bruk och

gamla Åminnebruk med Karlsfors ligger alla vid vattenfall. Men det var även viktigt viktiga för att minska transporterna av råvarorna till produktionen. Därför låg järnbruken ofta i närheten till framställning av kol i skogar och till järnmalm som hämtades från gruvor, sjöar och myrar. Platsen för Nya Åminne är därför strategiskt utvald, i närheten av sjön Vidöstern och den nya järnvägen. Läget var gynnsamt, dels för tillgången på råvarorna av sjömalm och kol och dels för transporterna av järnprodukter på järnvägen.

Vid processen att framställa järn blandades kol, malm och kalk i en masugn, där materialet fick brinna under stark tillförsel av luft. Ur det ämnet kunde sedan tackjärn utvinnas. Luften blåstes in underifrån av blåstrar som drev av vattenkraft. När tillräckligt med järn hade bildats i botten av masugnen öppnades två luckor i botten. I det översta utslagshålet tappades slaggen ut och i det undre tackjärnet. Efter att malmen hade förädlats till tackjärn skulle det därefter bearbetas till smidbart järn. Processen utfördes i hammare eller i hammarsmedjor. I stångjärnssmedjan smiddes och hamrades tackjärnet ut till stänger. Hammaren drevs via ett vattenhjul, där vattenkraften var motorn i processen.

Arbetet i järnbruken och de tillhörande hammarsmedjorna var ofta arbetsamt, slitigt och smutsigt med många förslitningsskador. Men smederna hade även vissa privilegier och status som var förknippade till yrket och arbetsplatsen. Runt järnbruken hytta växte ofta fram nya samhällen. Alla som arbetade i hyttan eller smedjan bodde i regel på bruksområdet.

Järnbrukens storhetstid varade från 1600-talet till 1800-talet. Men under den senare delen av 1800-talet upphörde många av de äldre brukena. De järnbruk som fanns kvar rationaliserades till järnverk. Företagen blev moderna industrier med större en produktion, med längre tillverkningsserier och med specialiserad inriktning. Men under den senare delen av 1900-talet inträffade nästa stora fas av nedläggningar av järnindustrin i Sverige.

Åminne bruk

Hammare och smedjor

I fornminnesregistret finns fyra platser registrerade med hammare eller smedjor.

Ohs bruk

Åminne gamla bruk

Åminne nya bruk

Slättö, Torskinge socken

Hyttor

I fornminnesregistret finns fyra platser där hyttlämningar har varit i bruk.

Ohs bruk

Åminne gamla bruk

Åminne nya bruk

Slättö, Torskinge socken